

Het boekdeel van Vogel brengt geen nieuwe onderzoeksresultaten, maar kan steunen op het intensief onderzoek dat verricht werd gedurende de laatste decennia naar de Nederlandse historische ervaring van migranten. Zo is bijvoorbeeld het historisch onderzoek in België en Luxemburg, ondanks de veel rijkere immigratie-ervaring, veel minder uitgewerkt. Vogel steunt op deze rijke historiografie om de relatie tussen woonvorm en integratie onderbouwd te presenteren. Andere invalshoeken op het integratieproces zoals arbeid, politiek of religie waren mogelijk geweest, maar vertrekend van het wonen kon de auteur de volledige immigratie naar Nederland bestrijken.

In deze boekdelen wordt de migrant als doelgroep van de publicatie duidelijk afgeleid, maar weinig argumenten worden aangedragen waarom enkel immigranten worden behandeld. Migratie binnen Nederland en emigratie uit Nederland blijft buiten het vizier van de reeks, ook terugkeerders worden niet opgenomen bij de immigranten. Jammer dat geen gebruik werd gemaakt van een bredere definiëring van migrant. Nederlandse emigranten, maar ook buitenlandse pendelaars en tijdelijke migranten hadden het eenrichtingsverkeer dat deze reeks oproept kunnen nuanceren. Ook voor de sociaal-culturele invalshoek van deze reeks had de interactie tussen bijvoorbeeld Zeeuwse emigranten en de immigratiesamenlevingen waar ze zich vestigden, ook binnen Nederland zelf een meerwaarde betekent. Met een bredere invalshoek had de reeks zich (nog) beter geleend tot het ter discussie stellen van de dominante wijze waarop vandaag de dag in Nederland naar migratie en integratie wordt gekeken. De historische discipline leent zich immers tot een 'subversieve' kijk op de maatschappij waarin de historicus werkt en leeft. Het auteurscollectief wijst ook voorzichtig op dit potentieel door bijvoorbeeld in de inleiding op de reeks te stellen dat 'het interessant zou zijn na te denken over de vraag of de migratie vanuit de nog niet zelfstandige koloniën (zoals Suriname) eigenlijk ook niet als interne migratie kan worden gezien' (p. vii). Toch waagt deze reeks zich nauwelijks aan het uitwerken van verrassende historische inzichten. Deze reeks heeft als belangrijkste verdienste om het breed verspreide historisch onderzoek van de Nederlandse immigratie-ervaring te bundelen in een aangenaam geschreven en laagdrempelige publicatie. Voor de sociaalhistorische analyse van de Nederlandse migratie-ervaring is het derde deel van deze reeks, van de hand van Jaap Vogel een aanrader.

Frank Caestecker

Vakgroep nieuwste geschiedenis, Universiteit Gent

Muriel Neven, *Individus et familles: les dynamiques d'une société rurale. Le Pays de Herve dans la seconde moitié du XIXe siècle*. (Genève: Droz, 2003) 530 p.

ISBN 2-87019-284-3. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit van Luik 2000.

Het proefschrift van Muriel Neven stelt de veranderingen centraal binnen een specifieke rurale maatschappij in de tweede helft van de negentiende eeuw, benadert vanuit de levenslopen van families en individuen. Haar doel is te begrijpen op welke manier het rurale Land van Herve reageerde op een sterk veranderende maatschappelijke context, 'la recomposition de la société'. Meer specifiek op welke manier de levenslopen van huishoudens/families en individuen zich in de veranderende sociaaleconomische context aanpasten aan de nieuwe opties en keuzes.

Het proefschrift bevat drie grote delen: het eerste deel behandelt de sociaaleconomische en demografische tendensen op regionaal vlak; het tweede deel richt zich op het 'huishouden' en de 'familie' als centraal gegeven in de maatschappij en het derde deel volgt het individu in zijn levensloop. In elk van de drie delen legt de auteur de relatie tussen de drie onderzoeksniveaus: 'maatschappij', 'familie' en 'individu'. Voor het tweede en derde deel beperkt Neven haar onderzoeksgroep tot alle individuen van drie zorgvuldig uitgekozen geografische plaatsen (Charneux, Clermont en Neufchâteau) tussen 1846 en 1900.

Hoewel de rurale maatschappij in de negentiende eeuw herhaaldelijk onderwerp van onderzoek is geweest, selecteert Neven voor het eerste deel van het werk, een specifieke regio die zich in de tweede helft van de negentiende eeuw succesvol – zonder daarvoor drastische hervormingen te hebben moeten doorvoeren – aan de economische moderniteit heeft aangepast. Deze regio kenmerkte zich op economisch vlak door drie soorten activiteiten: autarkische en commerciële landbouw en diverse (proto-)industriële activiteiten. De omschakeling naar een commerciële landbouw kende in het Land van Herve al zijn start tijdens het ancien régime, waardoor de landbouwcrisis die in het derde kwart van de negentiende eeuw het grootste deel van West-Europa trof, een minieme invloed had op deze regio. Bovendien leidde beginnende industriële activiteiten in de mijn- en metaalindustrie ertoe dat het verdwijnen van de proto-industrie kon worden opgevangen. Deze diversiteit zorgde er mede voor dat de hele familie in het economische leven kon worden ingezet en een relatief hoge levensstandaard kon worden behouden. Tegelijkertijd echter vertoonde de demografische evolutie een zeer traditioneel scenario (tot 1890: laat huwen en hoge legitieme fecunditeit). De auteur komt dan ook tot de conclusie dat er een enorme spanning hing tussen de traditionele demografische evolutie en de florerende economie.

Om deze paradox in de juiste context te plaatsen, concentreert Neven zich in de volgende delen enerzijds op de familiale dynamieken en anderzijds op de individuele levenslopen. Hierbij bekritiseert ze gerenommeerde demografische studies zoals deze van Desama, Henry, Vandenbroeke en Eggerickx. Deze studies sloten bepaalde marginale delen van de bevolking uit en legden geen relatie tussen het individu en de maatschappelijke context. In de studie van Neven wordt echter het geografisch kader als een actieve speler, 'un acteur vivant', behandeld, die sterk de levenslopen van families of huishoudens en individuen beïnvloedde. Neven tracht hierbij een tussenweg te vinden tussen demografen en gezinshistorici. Tegelijkertijd wordt het 'huishouden' als enige kader van het familiale leven verworpen. Het begrip 'familie' is voor haar niet de biologische familie van Henry, maar ook niet het huishouden van Laslett. 'Familie' is voor Neven 'alle mogelijke bloedrelaties van een persoon, met wie hij of zij al dan niet onder hetzelfde dak woont'. Hoewel ze stelt dat het huishouden de centrale onderzoekseenheid blijft voor het bestuderen van de micro-economie van de levenscyclus, zowel als eenheid van productie als eenheid van consumptie, is het huishouden als enig centraal concept voor demografisch onderzoek op lange termijn moeilijk houdbaar. Hierdoor schrijft Neven zichzelf in de 'nieuwe' tendens van het demografisch onderzoek waarbij de uitgebreide familie in plaats van het huishouden voorwerp van studie is.

De *event history analysis*-methode die Neven aanwendt om de individuele levenslopen in het derde deel te bestuderen, zorgt ervoor dat het verhaal een sterker dynamisch karakter krijgt. Deze methode brengt het concept 'tijd' in rekening en laat toe een multivariabele analyse te maken van de factoren die de transities in het leven van

individuen bepalen en om de variabelen op hun significantie te meten, zelfs bij een beperkte onderzoekspopulatie. Neven beseft wel dat ze, door het rijke bronnenmateriaal dat de Belgische bevolkingsregisters haar verschaffen, zich in een luxepositie bevindt. Hoewel enthousiast, is ze er zich van bewust dat de *event history analysis* niet dé perfecte methode is, waarbij het vaak moeilijk te bepalen valt welke variabele welke transitie in de levensloop van het individu heeft bepaald.

In navolging van wat de auteur zelf als doel stelde, een ‘démographie différentielle’ te schrijven, fungeert het bestuderen van de levenslopen van individuen in deze studie als een perfecte mediator tussen een puur demografische studie en een gezinshistorische studie. Hoewel het verhaal van de levenslopen ingedeeld wordt in de ‘traditionele’ transities in de levensloop van een individu, reikt de analyse van Neven verder en maakt ze inderdaad gewag van een ‘démographie différentielle’. Zo worden bijvoorbeeld de oorzaken van kindersterfte niet alleen op een ‘manière superficielle’ – mortaliteitscrisissen, geslacht, leeftijd – benaderd maar ook vanuit een multivariabele analyse, waarbij de verschillende factoren die het risico op kindersterfte bepalen, tegelijkertijd kunnen plaatsgrijpen en bepalend kunnen zijn. Deze variabelen bevinden zich op de drie onderzoeksniveaus: maatschappelijk, familiaal en individueel. Op dezelfde manier worden ook de andere transities in het leven van de individuen van het Land van Herve bestudeerd.

De wijze waarop Neven haar onderzoek structureert, zorgt ook voor een sterke relativisering van de ‘nuclear hardship hypothesis’ van Laslett, waarbij bijvoorbeeld wordt opgemerkt dat ouderen slechts in beperkte mate alleen leefden, dat de familiale relaties over de huishoudens heen uitgebreid waren en marginale groepen als definitief celibitair of ‘abnormale’ transities in de levenslopen van individuen, zoals illegale geboortes, onder de aandacht worden gebracht.

Op deze manier kan Neven zowel homogeniteit als heterogeniteit in het Land van Herve ontdekken. Door verschillende variabelen in rekening te brengen in de levensloop van het individu en hierbij steeds relaties te leggen met maatschappij en de uitgebreide familiale context, komt zij tot een sterke en gedetailleerde studie.

Sofie De Langhe

Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, Universiteit Gent

Evelien Gans, *Jaap en Ischa Meijer: een joodse geschiedenis 1912-1956* (Amsterdam: Bert Bakker, 2008) 708 p. ISBN 978 90 351 3038 8.

Zoals de titel aangeeft, heeft de auteur zich een dubbele taak gesteld: het leven van vader en zoon Meijer te beschrijven en beide levens in te bedden in de ‘joodse geschiedenis’. Omdat deze term niet nader is ingevuld, wordt het niet duidelijk wat de auteur voor ogen staat. Bedoelt zij de geschiedenis van het Europese Jodendom, van de joden in Nederland, of van het jood-zijn in Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw? In de compositie van het boek wordt duidelijk dat Evelien Gans binnen het kader van de zeer uitvoerige levensbeschrijving een beeld van de belevingswereld van het Nederlandse Jodendom wil geven en zij is hierin ook in vele opzichten geslaagd.

Het boek is een goed geschreven levensverhaal van een begaafde, gedreven en gecompliceerde Nederlandse jood in de eerste helft van de twintigste eeuw. Evelien Gans heeft werkelijk alle beschikbare gedrukte, geschreven en mondeling overge-